ÖZEL DOSYA: PROF. DR. SERVER TANİLLİ VE PROF. DR. BÜLENT TANÖR ANMASI/

SPECIAL TOPIC: COMMEMORATION OF PROF. DR. SERVER TANILLI AND PROF. DR. BULENT TANOR /

COMMÉMORATION EN HOMMAGE AUX PROF. DR. SERVER TANILLI ET PROF. DR. BULENT TANOR

AYDINLANMANIN HOCASI SERVER TANİLLİ

(SERVER TANILLI A TEACHER OF ENLIGHTENMENT)

Oktay Uygun[*]

ÖZET

29 Kasım 2011'de aramızdan ayrılan Server Tanilli, anayasa hukuku, uygarlık tarihi, felsefe ve siyaset bilimi alanlarında önemli eserler vermiş bir aydındı. Akademik kariyerini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Kürsüsü'nde yapan Tanilli'nin en çok bilinen çalışmaları uygarlık tarihi üzerinedir. Bir ders kitabı olarak 1970'lerin başında hazırladığı "Uygarlık Tarihi" adlı çalışması, on yıllar boyunca her yaştan insanı ama özellikle gençleri derinden etkilemiştir. Tanilli tüm kitaplarında, okuyucuya yalnızca yaşadığımız dünyanın gerçeklerini akıcı bir dille anlatmakla kalmaz, toplumu ve dünyayı nasıl değiştireceklerini de göstermeyi amaçlar. Bir aydın olarak görevini sömürüsüz bir dünyanın mümkün olduğunu kitlelere göstermek ve bu uğurda mücadele etmek olarak belirleyen Tanilli, anayasayı sadece hukuktan ibaret görmeyen bir anayasa hukukçusuydu. Eserlerinde anayasal ilke ve kurumlar siyaset, sosyoloji, tarih ve felsefe gibi disiplinlerin verileriyle zenginleştirilerek incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anayasa Hukuku, Diyalektik Materyalizm, Marksizm, Tanilli, Uygarlık Tarihi

ABSTRACT

Server Tanilli who passed away November 29, 2011 was a Turkish intellectual with some distinguished works in the fields of constitutional

[*] Prof. Dr., *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi*

law, the history of civilization, philosophy, and political science. Despite the fact that he made his academic career in the Chair of Constitutional Law at Istanbul University Faculty of Law, his most well-known works were in the field of the history of civilization. His legendary work titled "History of Civilization: Introduction to Modern World" written at the beginning of the 1970s as a university textbook has deeply influenced people of all ages but especially young people for decades. As a constitutional lawyer, he believed that a constitution is not only consisting of law: He examined the principles and institutions of the constitution in his works in the light of politics, sociology, history and philosophy.

Server Tanilli while a faculty member at the Faculty of Law, University of Istanbul was attacked on April 7, 1978. He was paralyzed from the waist down due to the attack. He had to move to France for a better treatment and stayed there 18 years. He returned to Turkey in 2000. Although Tanilli has written in many different areas, he managed to employ a language and style to tell the reader can easily understand in his all works. In this respect, Tanilli has used the same method with well-known science writers: Actually he has done for the readers from Turkey in the social sciences what Isaac Asimov and Richard Dawkins done in the natural sciences,

All his works aim not only to tell the reader about realities of the world we live but also to show how to change society and the world. He has written his books from the perspective that people can change the world by learning the laws governing nature and society, and creates a new societal order based on equality and freedom. As an intellectual, he determined his duty to show the masses a better world without exploitation is possible and this world is worth fighting for. Tanilli believes that every human being is valuable because it is just human and this value must be protected under all circumstances. This can only be achieved in a social order based on true equality and freedom inspired by Marxist theory. "The only competent worldview that can solve the problems of our age is Marxism today" said Tanilli, warned us that Marxism should not be seen as a dogma but a rational, scientific method for seeking the truth.

Tanilli always maintained optimism in the face of every problem. In the era of globalization, we are dealing with huge problems such as the revival of savage capitalism, deepening inequality, intolerance, racism, fundamentalism, population growth, unplanned urbanization, and environmental pollution. According to him, these major challenges should not lead us to be pessimistic; "all the problems arise along with their solutions". In the course of history may be zigzags but the main line is progress. Mankind has the capacity to eliminate exploitation and

oppression and establish an egalitarian-liberal social order by understanding the laws of nature and society.

Keywords: *Constitutional Law, Dialectical Materialism, History of Civilization, Tanilli*

***

I. GİRİŞ

1931 Van doğumlu olan Tanilli'yi 29 Kasım 2011'de, seksen yaşında kaybettik. Akademik kariyerine İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde Medeni Hukuk Kürsüsü asistanı olarak başlayan Tanilli, kısa bir süre sonra Anayasa Hukuku Kürsüsüne geçti. 7 Nisan 1978 tarihinde silahlı saldırıya uğradığında, bu kürsüde Doçent olarak görev yapıyordu. Saldırı nedeniyle belden aşağısı felç olan Tanilli Fransa'ya yerleşti ve 18 yıl bu ülkede kaldı. 2000 yılında Türkiye'ye döndü; Cumhuriyet Gazetesi'nde köşe yazıları yazmaya başladı.

Server Tanilli'nin adıyla adeta özdeşleşen çalışması, Şişli İktisadi ve Ticari İlimler Yüksekokulu'nda verdiği dersler sırasında hazırladığı *Uygarlık Tarihi'*dir. 1972-75 yılları arasında yazılan bu kitap, Server Tanilli adının tüm Türkiye'de duyulmasını sağlayacağı gibi, yazarının kaderini de belirleyecektir.

II. UYGARLIK TARİHİ

Lise ve üniversite gençliğini 1970 ve 80'li yıllarda yaşayan kuşağı derinden etkileyen *Uygarlık Tarihi* soğuk savaşın devam ettiği, SSCB'nin henüz dağılmadığı, iki kutuplu dünya düzeninin geçerli olduğu bir dönemde yazıldı. Kitabın 70'lerde ve 80'lerde yarattığı etkiyi anlamak için o yılların dünyasında internetin olmadığını, televizyonun devlet tekelinde siyah-beyaz ve tek kanaldan yayın yaptığını, hayatımızın pek çok alanını kuşatan tabular nedeniyle birçok konunun araştırılamadığını, bilgiye erişim imkânlarının çok kısıtlı olduğunu hatırlamak gerekir. Böyle bir ortamda yazılan *Uygarlık Tarihi* "nasıl bir dünyada yaşıyoruz?" sorusuna cevap vermeyi amaç edinir. 20. yüzyılın son çeyreğinde dünyayı kapitalist ülkeler, sosyalist ülkeler ve üçüncü dünya ülkeleri şeklinde üç kategoriye ayırarak inceler.

Uygarlık Tarihi kitabı büyük bir ilgi uyandırır. Savcılar da kitaba ilgisiz kalmaz; gelen ihbarlar değerlendirilir ve Tanilli hakkında komünizm propagandası yapmaktan dava açılır. Bu kitabın neden bu kadar büyük bir ilgi uyandırdığını vurgulamadan önce, Tanilli'nin açılan dava hakkında mahkemeye gönderdiği savunmaya bakmakta yarar var. 30.09.1976 tarihli bu yazıda yazarın tüm eserlerine hâkim olan dünya görüşünü, ölünceye dek kararlılıkla sürdürdüğü mücadele azmine kay-

naklık eden dinamikleri ve onurlu bir bilim adamı olmanın gereklerini nasıl dile getirdiğini görmek mümkün:

"Kitabımı yazarken, içinde yaşadığımız çağa ve topluma bir bilim adamı gözüyle yani objektif olarak baktım. Öyle olduğu için de tarafsız kalmadım, kalamazdım. Evet, bir görüşün insanıyım. Görüşüm bütün açıklığı ile şudur:

Kapitalist dünya, sosyalist dünya, geri kalmış ülkeler dünyası diye üç ayrı gerçekliğin yaşandığı bir dünyada, ben geri kalmış bir toplumun aydınıyım. Ülkemi emperyalist kapitalizm içerdeki ortakları ile işbirliği halinde sömürmektedir… Böylesine acı bir gerçekliği yaşayan bir toplumun aydını olarak… insanların insanlıklarını bütün boyutlarıyla duyarak ve tadarak yaşayacakları, sömürüsü, nihayet yabancılaşması olmayan bir düzenden yanayım.

Doğrudur veya yanlıştır, taraftar olunur veya olunmaz. Bir bilim adamı olarak kabul ettiğim metod, görüş ve düşüncelerimden dolayı kime karşı sorumluyum?

Yaşadığım çağa ve topluma karşı.

Ya mahkemelere? Asla

Bilim adamı, bilimsel görevini yerine getirirken mahkemelere karşı hesap vermez."[1]

Öğretim üyesi olarak çalıştığı İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde ceza hukukçusu bir meslektaşının hazırladığı ve suçlu olduğu tespitinde bulunan bilirkişi raporuna rağmen, Tanilli yargılandığı davadan beraat edecektir. Tanilli savunmasında mahkeme üyelerine şöyle seslenmişti:

"Sayın Başkan, Sayın üyeler.

Ben içinde yaşadığım çağa ve topluma karşı bir bilim adamı olarak sorumluluğumu yerine getirdim. Şimdi sorumluluk sırası sizde. Yalnız, unutmayınız ki siz de çağınıza ve topluma karşı sorumlusunuz. Çünkü her mahkeme kararı onu verenlerin yalnız hayatları boyu değil, onu verenler hayattan çekildikten sonra da anılır. İyi anılır, kötü anılır ama anılır. İsterim ki sizin kararınız ileride kültür tarihinin mutlaka bahsedeceği bu dava dolayısıyla iyi anılsın, takdirle anılsın. Sizleri tarihin huzurunda, toplumun huzurunda sorumluluklarınızla baş başa bırakıyorum."[2]

Devlet Güvenlik Mahkemeleri kapandığı için İstanbul 5. Ağır Ceza Mahkemesinde görülen davada, *Uygarlık Tarihi* isimli dava konusu eserde suç işlenmediği görüşünü içeren Reşat Kaynar, Süleyman

[1] Server Tanilli, *Uygarlık Tarihi*, Say Yayınları, 1981, s.480-81 (Ek 1).

[2] A.g.e., s.483-84 (Ek 1).

Barda ve Vakur Versan imzalı raporu da dikkate alan mahkeme, *"öğretim üyesi olan sanığın ilmi mahiyette yazdığı eserin komünizm propagandası olarak kabulüne imkân görülmediğinden…"* diyerek oybirliğiyle sanığın beraatine karar verdi.[3]

Hukuki yollarla Tanilli'yi susturamayacaklarını anlayan çevreler, bu kez hukuk dışı yollara başvuracak ve onu 33 yıl tekerlekli sandalyeye mahkûm eden silahlı saldırıyı gerçekleştireceklerdir.

1970'li yılların sonuna gelindiğinde kitap her yaştan insanın, özellikle de lise ve üniversite gençliğinin başucu kaynağı oldu. O yıllarda kitapla ilgili ilk gözlemim, onu satın alanların, okuyanların, üzerinde tartışanların büyük bir heyecanla bu işi yaptıklarıydı. Kitabın bir nüshası dağılmış ve yıpranmış bir biçimde elime ilk geçtiğinde, aynı heyecanı ben de yaşadım. Kitabı bitirdiğimde ise, liseden sonra hangi üniversiteye gideceğim, hangi fakültede okuyacağım ve hangi mesleği seçeceğim belli olmuştu. Ne yazık ki İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne geldiğimde Tanilli artık üniversitede değildi. Onunla yıllar sonra, Strasbourg'tan zaman zaman Türkiye'ye geldiği tarihlerde karşılaşma imkânı buldum. 3 Kasım 2000 tarihinde ise, 19. İstanbul Kitap Fuarında, "*İnsanlığı Nasıl Bir Gelecek Bekliyor? - Küreselleşme ve Sorunları"* başlıklı oturumda konuyu kendisi, İlhan Selçuk, Yıldız Sertel ve Baskın Oran ile birlikte tartıştık.

Çok sayıda ülkeyi yalnızca siyasal yapılarıyla değil ama ekonomisi, kültürü, sanatı ve tarihi ile tanımak ve karşılaştırmak imkânı sunan *Uygarlık Tarihi* bir ansiklopedi gibiydi. Ansiklopediden farkı, ele aldığı her konuda kuru ve teknik bilgiler vermek yerine, okuyanın zihninde canlandırabileceği, görselleştirebileceği bir üslup ve içerikle hazırlanmış olmasıydı. 1970'lerin okuyucusu için Server Tanilli'nin kitaplarını okumak, televizyon yayınlarının siyah-beyaz olduğu dönemde HD yayın yapan renkli televizyon izlemek kadar farklı bir olaydı. O dönemde kitapların baskı kalitesi kötü ve görsel malzeme kullanma imkânı çok kısıtlı olmasına rağmen, Tanilli'nin kitaplarının böyle bir etki yaratmış olması şaşırtıcıdır.

III. DÜNYAYI ANLAMAK VE DEĞİŞTİRMEK İÇİN YAZDI

Uygarlık Tarihi kitabı sadece gençlerin dünyayı ve içinde yaşadıkları toplumu anlamaları için yazılmış değildir. Kitabı benzerlerinden farklı kılan, okuyanı heyecanlandıran, savcıların cezai koğuşturma başlatmasına vesile olan bir özelliği daha vardır: *Uygarlık Tarihi* ve Tanilli'nin diğer kitapları okuyucuya toplumu ve dünyayı nasıl değiştireceklerini de göstermeyi amaçlar. Bu yönüyle, aydınlanma sürecini

[3] A.g.e., s.488 (Ek 2).

yaşamamış doğu toplumlarını etkisi altına alan "insanın kaderine hâkim olamayacağı" görüşünü bütünüyle ret eder. Tanilli'nin bakış açısıyla sömürü, yoksulluk, cahillik ve geri kalmışlık bir kader değildir. Doğaya, topluma ve insana egemen olan yasaları kavrayarak içinde yaşadığımız toplumu nasıl değiştireceğimizi öğrenebiliriz.

Tanilli ilk kitabından son yazılarına kadar dünyayı hem anlamak hem de değiştirmek için yazdı. Onun için insan; kaderine razı değil, hâkim bir türdür. İnsanın bu özelliğini kendinde göremiyor oluşu tamamen sosyo-ekonomik koşulların onu kendi doğasına yabancılaştırması nedeniyledir. Akıl ve vicdan sahibi insan emeğiyle, çalışmasıyla dünyayı değiştirebilir; kutsal kitapların öteki dünyada aradıkları cenneti bu âlemde gerçekleştirebilir. Tanilli'nin cenneti, kuşkusuz, sömürünün olmadığı eşitlikçi ve özgürlükçü bir toplum düzenidir.

Tanilli'nin dünya görüşünü yansıtan, kişinin mistik-metafizik düşüncelerden ve dogmalardan sıyrılarak aklın ve bilimin öncülüğünde kendi kaderine hâkim olabileceği esası, Batı'da aydınlanma sürecine yön veren düşüncedir. Bu düşüncenin izleri, Batı'daki kadar eskiye uzanmasa da, kendi tarihimizde görülebilir. Tanilli, 1920'lerde monarşiden cumhuriyete, teokratik yapıdan laik devlet sistemine geçişi simgeleyen Türk Devrimi ile bu devrime giden süreci belirleyen Osmanlı Devleti dönemi reform çabalarını bir birinden kopuk süreçler olarak değil, Batıdakinden geç gelen bir aydınlanma hareketi olarak görmektedir. Tanilli'ye göre, ülkemizdeki aydınlar bu gerçeği ancak 1980'li yıllarda keşfetmiştir. O tarihe kadar, özellikle sol gelenek içinde, Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemi reformlarını küçümseme, görmezlikten gelme ve tarihsel bağlamı içinde değerlendirememe durumu söz konusudur. Yaşamını, eserlerini ve eylemlerini birlikte değerlendirdiğimizde, Tanilli'yi 20. yüzyılın son çeyreğinde Türkiye'nin aydınlanma hareketine öncülük eden bir bilim insanı olarak nitelendirmek doğru olacaktır. Ölüm haberinin geldiği gün, tanınmış bir siyasetçimiz *"uygarlığın, demokrasinin, devrimin, hukukun ve aydınlanmanın hocasını kaybettik"* diyecektir.[4]

IV. TANİLLİ'NİN ESERLERİ

Server Tanilli'nin çalışmaları anayasa hukuku, sosyoloji, tarih, siyaset bilimi, felsefe gibi değişik alanlara yayılmıştır. Eserleri yalnızca konu bakımından değil, tür olarak da çeşitlilik gösterir: İncelemeler, derlemeler, çeviriler, biyografiler ve seçilmiş gazete yazıları gibi. Bu çalışmaların tamamına yakınının bir listesi şöyledir:

Anayasalar ve Siyasal Belgeler

[4] Kemal Kılıçdaroğlu'nun açıklaması. 30 Kasım 2011 tarihli *Cumhuriyet.*

Türk Hukuk Bibliyografyası (R. Aybay ile)
Uygarlık Tarihi: Çağdaş Dünyaya Giriş
Devlet ve Demokrasi: Anayasa Hukukuna Giriş
Nasıl Bir Eğitim İstiyoruz?
Nasıl Bir Demokrasi İstiyoruz?
Yüzyılların Gerçeği ve Mirası: İnsanlık Tarihine Giriş (6 cilt)
Voltaire ve Aydınlanma
Yaratıcı Aklın Sentezi: Felsefeye Giriş
Değişimin Diyalektiği ve Devrim: Marksizm Üzerine Yeni Düşünceler
Dünyayı Değiştiren On Yıl: Fransız Devrimi Üstüne
Strasbourg Yazıları
İslam Çağımıza Yanıt Verebilir mi?
Fransız Devriminden Portreler
Çağdaşımız Victor Hugo: Bir Dâhinin Portresi
Din ve Politika: Laik Barışın Dostları ve Düşmanları
İnsanlığı Nasıl Bir Gelecek Bekliyor?
Ne Olursa Olsun Savaşıyorlar: Kadın Sorununun Neresindeyiz?
Türkiye'de Aydınlanma Hareketi (Editör)
Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (Çeviri)
Candide ya da İyimserlik (Çeviri)

V. TANİLLİ'NİN ESERLERİNDE ORTAK ÖZELLİKLER

Server Tanilli'nin eserlerinde, onu başka yazarların eserlerinden biçim ve içerik yönünden ayıran kendine has bazı özellikler mevcuttur. İçerik yönünden ortak özelliğe az önce işaret ettim: Tanilli tüm kitaplarını, insanın doğaya ve toplum egemen olan yasaları öğrenerek dünyayı değiştirebileceği, eşitlik ve özgürlük temelinde bir toplum düzeni kurabileceği bakış açısıyla yazmıştır. Bir aydın olarak görevini, sömürüsüz bir dünyanın mümkün olduğunu kitlelere göstermek ve bu uğurda mücadele etmek olarak belirlemiştir. Eserlerinin biçimsel yönü içerikleri kadar önemli ve iddialıdır. Tanilli çok farklı alanlarda yazmasına rağmen, ele aldığı her konuyu okuyucunun kolaylıkla anlayabileceği dil ve üslupla anlatmasını başarmıştır. İster *Devlet ve Demokrasi*'deki teknik anayasa hukuku sorunlarının irdelendiği kısımlara, ister *Yaratıcı Aklın Sentezi*'nde felsefi tartışmaların yapıldığı bölümlere bakın; tümünde bir lise öğrencisinin anlayamayacağı bir nokta bulamazsınız. Bu yönüyle, Tanilli'nin yazarlığını ünlü bilim yazarlarına (science writer) benzetirim. Tanilli, Isaac Asimov ve Richard Dawkins'in doğa bilimlerinde yaptığını, Türkiyeli okuyucular için sosyal bilimlerde yapmıştır. Bilim yazarlarının gençlerin bilime teşvik edilmesi, bilimin elde ettiği verilerin

geniş kitlelere ulaştırılması ve yeni kuşakların aklın ve bilimin rehberliğinde yetiştirilmesindeki katkıları çok büyüktür.

Server Tanilli karmaşık hukuki, siyasal, felsefi ve kültürel problemleri yalnızca açık ve duru bir biçimde anlatmakla kalmaz, aynı zamanda onların özüne ilişkin orijinal görüşler de ortaya koyardı. Diğer bir deyişle, çalışmalarında araştırmacı bilim insanı ile bilim yazarlığı kimliğini bütünleştirmişti. Doktora tezimi yazarken onun bu yönüne de tanıklık ettim. 1982 Anayasası'nın (orijinal metninin) getirdiği hak ve özgürlük anlayışı ile özgürlüklerin sınırlanma rejimi üzerine ilk sağlam tespitler Tanilli'ye aittir. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde Anayasa Hukuku Kürsüsü'ne geçmeden önce çalıştığı Medeni Hukuk Kürsüsü'ndeki performansını hatırlayan meslektaşları, onun çok güçlü bir muhakeme yeteneğinin bulunduğunu ifade etmiş ve kariyerini hukuk dogmatiği alanında sürdürseydi de üstün bir başarı sergileyeceklerine inandıklarını vurgulamışlardır.

VI. FARKLI BİR ANAYASA HUKUKÇUSU

Tanilli bir anayasa hukukçusu olarak anayasayı sadece hukuktan ibaret görmeyen ekolün takipçisiydi. Eserlerinde anayasal ilke ve kurumlar siyaset, sosyoloji, tarih ve felsefe gibi disiplinlerin verileriyle zenginleştirilerek incelenmiştir. Bu ekolün İstanbul Üniversitesi'ndeki en tanınmış temsilcisi Tarık Zafer Tunaya'dır. Bülent Tanör söz konusu ekolü başka açılardan zenginleştirerek devam ettirmiştir. Hukuk Fakültesi 1. Sınıf öğrencileri, anayasa hukuku dersinde tek bir ders kitabı yerine birden çok kaynak kitap önerisi ve birden çok hocayla karşılaştığında hangi kitabın daha yetkin, hangi hocanın daha iyi olduğunu merak eder ve tanıdıklarına sorar. Fakültede göreve başladığım 1986 yılında, böyle bir soru üzerine, anayasa hukuku ile ilk kez tanışan bir grup öğrenciye şu cevabı verdiğimi hatırlıyorum: Klasik anayasa hukuku hocalarından ders almak bir futbol karşılaşmasını radyodan dinlemek gibidir. Anayasa hukukunu sadece hukuktan ibaret görmeyen bir hocadan ders almak, söz konusu karşılaşmayı televizyondan izlemek gibidir. Aynı dersi Tanilli'den almak veya onun kitabından takip etmek, karşılaşmayı stadyumda bizzat bulunarak izlemek gibidir. Tanilli, kuşkusuz, *Devlet ve Demokrasi: Anayasa Hukukuna Giriş* isimli kitabıyla bu ekolün en renkli hocalarından biriydi.

Server Tanilli bazı kitaplarında, bölüm sonlarına başka yazarların konuyla ilgili makale, köşe yazısı, şiir gibi çalışmalarını yerleştirirdi. Bu ek metinler konuya büyük bir derinlik katar, okuyucuyu farklı bakış açılarıyla tanıştırırdı. Bu yöntemi bu denli iyi kullanan başka bir yazar tanımadım.

VII. YÜZYILLARIN GERÇEĞİ VE MİRASI

Server Tanilli'nin en önemli eserlerinden biri *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası: İnsanlık tarihine Giriş* isimli 6 ciltlik kitabıdır. *Uygarlık Tarihi* kitabında çağdaş dünyayı anlatan yazar, bu eserinde tarih öncesi dönemden küreselleşme sürecine kadar insanoğlunun ve yarattıklarının serüvenini ele almıştır. Eski Yunan'ı, Mısır'ı Roma'yı ve diğer uygarlıkları bu denli akıcı bir üslupla anlatmak, okuyucuyu adeta bir belgesel izliyormuşçasına veya sürükleyici bir roman okuyormuşçasına sarıp sarmalamak büyük bir yetenek. Tanilli diğer çalışmalarında olduğu gibi, bu hacimli çalışmasında da konuları temel kaynakların basitleştirilerek özetlenmesi değil, ciddi bir muhakeme sürecinden geçirilerek sunulması şeklinde ele almıştır. Kitap resim ve grafiklerle desteklenmiştir. Ancak baskının kalitesizliği görsel malzemenin yararını büyük ölçüde sınırlamaktadır.

Lise ve üniversite eğitiminin temel kaynaklarından biri olacak düzeydeki *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası*, keşke büyük boy ve kaliteli kâğıda renkli olarak basılabilseydi. Mevcut baskıyla kaliteli baskı arasındaki farkı, Arnold Toynbee'nin *Tarih Bilinci* adlı eserinin E Yayınlarınca 1975 yılında çıkartılan büyük boy resimli baskısıyla sonradan çıkartılan küçük boy baskısını karşılaştırarak görebiliriz. *Tarih Bilinci*'nin renkli resimli büyük boy baskısı her kesimden insana hitap eden sürükleyici bir belgesel film gibidir. Görsel malzeme kullanılmayan küçük boy baskı ise, sadece konunun uzmanlarının okumak isteyebileceği çok değerli, çok önemli analizler içeren ama kuru bir kitaptır.

Türkiye'nin aydınlanma hareketinde önemli bir yeri olan *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası*, modern baskı tekniğinin bütün imkânları kullanılarak ve görsel malzemelerin oranı daha da arttırılarak yeniden basılmalıdır. Eser gerçek gücünü o zaman gösterecektir. Aydınlanmanın hocasına karşı bugünkü kuşağın böyle bir sorumluluğu vardır.

VIII. GEÇMİŞ İLE GELECEK ARASINDA

Server Tanilli bizlere sadece insanlığın, uygarlığın öyküsünü anlatmadı. Yalnızca bugünün sorunlarından, çözüm yollarından söz etmedi. Geleceğe ilişkin güçlü tahminlerde de bulunarak ilerlemekte olduğumuz yolu aydınlatmaya çalıştı. *İnsanlığı Nasıl Bir Gelecek Bekliyor?* isimli çalışmasından söz ediyorum. Bu çalışmasında Tanilli, 21. yüzyılın temel çelişkilerini ve çözüm bekleyen ana sorunları ele aldı. Vahşi kapitalizmin canlanışı, küreselleşmenin etkileri, eşitsizliklerin derinleşmesi, hoşgörüsüzlük, ırkçılık, köktendincilik, nüfus artışı, sağlıksız kentleşme, çevre kirliliği ve diğerleri. Tanilli bu sorunların kaynağı ve niteliği üzerine hepimizi uyarıcı tespitlerde bulundu.

21.yüzyılda bizi bekleyen sorunlar büyük ama çözümsüz değil. Dünya görüşünün dayandığı ilkelerden biri olan *tüm sorunlar çözümle-*

riyle birlikte doğar düsturundan hareketle, Tanilli bize çözüm için ipuçları da verdi. Her şeyden önce, küreselleşme sürecinde kapitalizmin yarattığı sorunlara ancak bütünsel bir bakış açısıyla yani kapsamlı bir felsefi yaklaşımla çözüm bulunabileceğini hatırlattı. Bunun için marksist dünya görüşünün dogmatik bir ideoloji olmaktan çıkartılmasını, akılcı ve bilimsel bir düşünce yöntemi olarak karşılaştığımız sorunların analizinde ve çözüm yollarının araştırılmasında kullanılmasını önerdi. Marksizm üzerine görüşleri *Değişimin Diyalektiği ve Devrim: Marksizm Üzerine Yeni Düşünceler* adlı kitabında görülebilir.

IX. MARKSİZM ÜZERİNE YENİ DÜŞÜNCELER

Türkiye'de (belki de dünyada) yaygın gözlenen bir durum; gençliğinde marksizmi benimseyen pek çok kişinin görüşlerinde, ileri yaşlarda radikal değişimler olmasıdır. Özellikle Türkiye'de, 1980 askeri müdahalesinden sonra veya 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması, ardından SSCB'nin dağılması ve Doğu Avrupa'daki sosyalist rejimlerin çökmesiyle birlikte sol camiada ciddi savrulmalar yaşanmıştır. Günümüzde, kamuoyunda liberal hatta muhafazakâr kimlikleriyle sivrilen kimi figürlerin gençliklerinde marksizme gönül vermiş olduğunun öğrenilmesi artık kimseyi şaşırtmıyor. Ülkemizde ve dünyada, pek çok açıdan olağanüstü değişikliklerin yaşandığı bir konjonktürde kişilerin politik eğilimlerinde ve inançlarında böylesine büyük değişikliklerin görülmesi doğal karşılanıyor.

Bu hızlı ve radikal değişim süreci Tanilli'nin görüşlerini nasıl etkiledi? Bir kere şunu açıkça belirtmekte yarar var: Tanilli, ilk yazdıklarından son yazdıklarına kadar, tüm eserlerinde bir dünya görüşü olarak marksizmi benimsediğini açıkça vurgulamıştır. Bu noktada, Tanilli'nin 1970'lerde ve 2000'li yıllarda marksizmden aynı şeyi mi anladığı sorulabilir. Bu hususu biraz sonra örnekleriyle ele alacağım. Şimdilik şu kadarını söyleyebilirim: Tanilli'nin marksizme, Türk Devrimi'ne, kadın hareketine, çevre sorunlarına ve daha birçok konuya bakışında değişimler oldu. Ancak bu değişimler genel olarak bir savrulma değil, bir gelişme ve zenginleşme olarak görülebilir. Çünkü bütün bu değişimleri çelişkiye düşmeden, tutarlı biçimde, genel dünya görüşü içinde anlamlandırmayı başardı. Tanilli bazı konularda da eski görüşlerinde ısrarcı oldu. Bu ısrarı da, bir görüşe körü körüne bağlanma veya değişime karşı bilinçsizce bir inatla direnme olarak görülemez. O, hayata bakışında ne ciddi ideolojik savrulmalar yaşamış, ne de aklını ve vicdanını susturacak biçimde bir ideolojiye körü körüne bağlanmıştır. Bu konuda farklı düşünenler olduğunu bildiğim için ayrıntıya girmek istiyorum.

Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından, 90'lı yıllar tüm dünyada liberal ideolojinin yükselişe geçtiği dönemdir. O kadar ki, artık ideolojik mücadelenin bittiği, piyasa ekonomisinin ve liberalizmin insan tabiatına

en uygun yapılar olarak vazgeçilmezliğini kanıtladığı, bir anlamda tarihin sonunun geldiği etkili biçimde savunulmuştur. Çoğu kişiyi etkileyen bu görüşler Tanilli için pek bir anlam ifade etmemiştir. Tanilli'nin gençliğinde de, olgunluk yıllarında da, Berlin Duvarı ayaktayken de, yıkıldıktan sonra da marksizmi benimsemesinin nedenlerini irdelediğimizde şunu görüyoruz. Her şeyden önce, Tanilli tüm olaylara ve olgulara kuş bakışı bakabilen, somut bir durumu, bir ayrıntıyı ait olduğu sistemin bütünlüğü içinde yorumlayan bir aydındı. Doğal ve toplumsal tüm olay ve olguların birbiriyle bağlantılı olduğunu, dolayısıyla bütünsel yapı anlaşılmadan parçalarının da doğru biçimde anlaşılamayacağını düşünürdü. Bu yaklaşımı onu, her konuyu insana, doğaya ve topluma ilişkin bütünsel bir dünya görüşü açısından ele almanın zorunlu olduğu sonucuna götürdü. İster etnik ve dinsel sorunlar, ister ekonomik veya sanatsal konular olsun, bir konuda tutarlı bir görüş ileri sürmenin ön şartı, fikirlerin sağlam bir dünya görüşü üzerinde temellendirilebilmesiydi. İşte, Tanilli için bu dünya görüşü marksizmdi.

Neden Marksizm? Tanilli, Henri Lefebvre'nin görüşleri doğrultusunda çağımızda üç büyük dünya görüşünün bulunduğunu kabul eder. Birincisi teokratik/hiyerarşik görüştür ve en yetkin biçimine ortaçağ Hıristiyan filozoflarca kavuşturulmuştur. İnsana, doğaya ve topluma ilişkin her konuda eşitsizliğe ve hiyerarşiye dayanan bir açıklama sunan bu bakış açısıyla kölelik, yoksulluk, kadının aşağı statüsü, sömürü kısacası her tür eşitlik ve özgürlük karşıtı görüş ve uygulama meşrulaştırılabilir. İkinci dünya görüşü bireyciliktir. Bireyi temel ve gerçek değer olarak kabul eden bu görüş, hiyerarşiyi savunan dünya görüşüne oranla çok daha eşitlik ve özgürlük yanlısı bir tutum içindedir. Ancak eşitlik ve özgürlüğü yalnızca biçimsel yönüyle ele alması, bireyin yararı dışında başka değerlere gözünü kapaması, uygulamada gerçek eşitlik ve özgürlüğü sağlamadığı gibi, sömürünün devamına da engel olmamıştır. Zaten bu dünya görüşünün sömürünün tümüyle kaldırılması gibi iddialı bir hedefi de yoktur. Üçüncü dünya görüşü bireycilik yerine toplumculuk esasına dayanan marksizmdir. Marksizm sömürü ilişkilerinin sona erdirildiği, insanın gerçekten eşit ve özgür olacağı, sınıfsız ve devletsiz bir toplum düzeninin kurulmasını amaçlayan bir dünya görüşüdür.

Tanilli, hümanist bakış açısıyla, her insanın sırf insan olduğu için değerli olduğu ve bu değerin her insanda korunması gerektiğini kabul eder. Bu da ancak gerçek eşitlik ve özgürlüğün sağlandığı bir toplumsal düzende mümkün olabilir. Bu üç dünya görüşünden yalnızca marksizm gerçek eşitlik ve özgürlüğü savunmaktadır. Kuşkusuz başka bazı felsefi ve ideolojik akımlarda da gerçek eşitlik ve özgürlük ideali vardır. Ancak onlar varlığı bütünsel olarak kavrayan, insana, doğaya ve topluma ilişkin her konuda tutarlı bir açıklaması bulunan dünya görüşleri değildir. Varlığın yalnızca bir yönüne eğilen, yalnızca o yönünü açıklamaya çalışan

görüşler olarak nihai tutarlılıkları kuşkuludur. O görüşlerle neyi nereye kadar açıklayabileceğimizden emin olamayız.

Tanilli, marksizmin uygulamada resmi bir felsefeye dönüştürüldüğünü, uygulandığı rejimlerin çıkarlarına göre dogmatikleştirilerek tanınmaz hale getirildiğini belirtir. Marks ve Engels'in eserleri kutsal metinler haline getirilmiş ve adeta bu iki düşünür peygamberleştirilmiştir. Marksizmi günümüzde dogmalaştıranları sert sözlerle eleştiren Tanilli, bu dünya görüşünün özünün yönteminde saklı olduğunu belirtir.[5] İnsanlık tarihinin gelişimi izlenerek eşitlikçi ve özgürlükçü bir toplumsal düzene ulaşılmasında marksizmin asıl katkısı, önerdiği yöntemdir. Tanilli'nin sözleriyle; *"Marx'ta önemli olan, her şeyden önce gerçeğe varmada izlediği yol, yani düşünme yöntemidir… İnsanlığa yeni bir düşünme yöntemi önermiş olanların arkasından onun da adını ebedileştiren, bu konudaki katkısı yani materyalist diyalektik yöntemdir. Geri kalanı ayrıntıdır*."[6]

Bu noktada akla şu soru gelebilir. Tanilli'nin marksizme bakışı ne zamandan beri böyledir? Marksizmin özünün diyalektik materyalizm olarak belirlenmesi ve bu özün dışında Marks'ın ve Engels'in görüşlerinde sonradan doğrulanmayan bazı varsayımların veya yanlış tahlillerin bulunduğunun kabulü, Tanilli'nin yalnızca son yıllardaki çalışmalarında görülebilir. Bu konuda, ilk önemli eseri *Uygarlık Tarihi*'nde ne marksizm ne de SSCB veya diğer ülkelerdeki uygulaması hakkında bir eleştiri görmek söz konusu değildir. 1980'lerin başında yazdığı *Devlet ve Demokrasi*'de ise, başta SSCB olmak üzere marksist dünya görüşünü kabul ettiğini söyleyen devletlerdeki uygulamanın marksizmin hedefleriyle uyuşmadığı vurgulanmıştır. Tanilli şöyle diyor: *"İnsanı sömürüden, yabancılaşmadan kurtarıp özgürleştirme amacıyla yola çıkan marksizmin, bu amaçlar için kullandığı mekanizmalarda yeni sömürü, yeni yabancılaşma ve yeni bağlılıklar yaratan bir takım eğilimler oluşmaktadır*."[7]

Tanilli'nin bu eleştirisi, 1980'lerin başında bazılarına çok radikal gelse de, günümüzden bakıldığında oldukça çekingen bir ifade tarzıdır. SSCB'de 70 yılı aşan sosyalizm uygulaması ne sınıfsız, sömürüsüz ve devletsiz bir toplum düzeni yaratmaya yönelmiş, ne de etnik ve dinsel kimliklerin üzerinde yeni ve ortak bir kimlik yaratmayı başarabilmişti. Tersine SSCB, dünyanın en güçlü devletlerinden biriydi. Tasfiye ettiği sınıfların yerine yeni bir hâkim sınıf yaratmıştı. Dağıldığında, vahşi ka-

[5] Server Tanilli, *Değişimin Diyalektiği ve Devrim: Marksizm Üzerine Yeni Düşünceler*, Cumhuriyet Kitapları, 2009, s.9-10.

[6] A.g.e., s.264.

[7] Server Tanilli, *Devlet ve Demokrasi: Anayasa Hukukuna Giriş*, Say Yayınları, 1982, s.55.

pitalizme birkaç yılda uyum sağlayabilecek çok sayıda çıkar grubunu barındıran ve her köşesinde etnik ve dinsel kimliklerin güçlü olduğu bir ülke ile karşılaşıldı. 1930'lardan itibaren Batılı yazarların şu ya da bu ölçüde dile getirdiği bu olgularla, Türk solu gerçek anlamda 1980 sonrasında, özellikle de SSCB dağıldıktan sonra tanıştı.

Tanilli, *Değişimin Diyalektiği ve Devrim* adlı çalışmasında marksist dünya görüşüne, Marks ve Engels'in bazı tahlillerine yönelik eleştirilerde bulunur. Ona göre, Marks ve Engels 19. yüzyılın ikinci yarısında küreselleşmeyi fark etmiş; kapitalizmin dünyanın iktisadi ve kültürel bakımdan birleşmesi sürecini hızlandırdığını görmüştür. "*Ne var ki, Marx ve Engels'in yaklaşımında yetersizlikler de vardı. Gerçekten, sermayenin küreselleşmesi üstüne Komünist Manifesto'nun ilk sayfalarındaki parlak ve peygamberce çözümleme, örneğin modern burjuva sanayi uygarlığı üstüne yetersiz bir eleştiri koyar ortaya. Kaynağı da şudur: Marx ve Engels'in bakışı, bir yerde açıkça Avrupa merkezlidir; öyle olduğu için de bütün ulusları, en barbar olanlarına kadar uygarlık akımının içine sürüklemekte burjuvazinin gösterdiği yeteneğe bakıp hayranlıklarını belirtirler. Görünüş odur ki, Batı'nın sömürgeci egemenliğinden burjuvaziye 'uygarlaştırıcı' bir tarihsel rol biçmektedirler.*"[8]

Marks ve Engels'in ilkel komünal toplumdan sınıfsız ve devletsiz komünist topluma giden süreci bir tarih yasası olarak "kesin" ve "değiştirilemez" bir süreç olarak görmesi de Tanilli için kabul edilebilir değildir. Tanilli şöyle diyor: "*Marx ve Engels burjuvazinin düşüşü ile proletaryanın zaferini de 'kaçınılmaz' olgular olarak görürler. Plekhanov bu düşünme biçiminin arkasından gidip, 'bizim programımızın zaferi, yarın güneşin doğuşu kadar kaçınılmazdır' diyecektir… Her şey güneşin doğuşu kadar kesinse, niçin siyasal bir parti kurmalı, mücadele etmeli, bir dava için yaşamı tehlikeye atmalı?*"[9] Kuşkusuz marksizme, hem içerden hem diğer ideolojik kesimlerden bu tür eleştiriler en az yüz yıl önce yöneltilmişti. Ancak bu eleştirileri Türkiye'de marksizme gönül verenlerin o yıllarda dikkate alması, herhalde, dindar birisinin "Kur'an veya İncil Tanrı sözü müdür?" sorusunu sorması kadar sarsıcı ve beklenmedik bir durum olurdu. Tanilli, marksizmin bu yanlışının Rosa Luxemburg tarafından düzeltildiğini belirtir: "*Onunladır ki, Marksizm tarihe düz bir çizgi olarak bakışla, garantili bir gelecek düşüyle ilişkisini kesin olarak koparır.*"[10]

Marksizme yönelik eleştiriler bunlarla sınırlı değildir. Ancak bu iki örnek bile, Tanilli'nin marksist dünya görüşüne, benimsediği yöntem

[8] Server Tanilli, *Değişimin Diyalektiği ve Devrim: Marksizm Üzerine Yeni Düşünceler*, Cumhuriyet Kitapları, 2009, s.141.

[9] A.g.e., s.142-143.

[10] A.g.e., s.143.

olan diyalektik materyalizm saklı kalmak koşuluyla esaslı noktalarda itirazlar yönelttiğini gösteriyor. Bu konuda son bir örnek vermek isterim. Bütün modernist akımlar, özünde insanın doğaya egemen olma çabasını yüceltir. Esasen semavi dinler de, devlet öncesi toplumların inançlarından farklı olarak, içindeki canlı ve cansız varlıklarıyla dünyanın (hatta evrenin) insan yararlansın diye yaratıldığını kabul eder. Bu ön kabulle yola çıkan insanı, doğayı egemen olunacak bir varlık olarak görerek fethe çıkmaktan alıkoyacak ahlaki veya felsefi bir bariyer yoktur. Bakın Tanilli bu konuda ne diyor:

"*Marx ve Engels'in, burjuvazinin üretici güçleri geliştirmedeki emsalsiz yeteneğine bakıp doğa güçlerine egemen olmayı ve bütün kıtaları tarıma açmayı nasıl sevinçle karşıladıklarını biliyoruz. Sermayenin üretici güçlerinin sınırsız gelişmesinin ne türlü çevresel sorunlara yol açacağını hesaplayamıyorlardı.*"[11]

Tanilli'ye göre, geldiğimiz noktada, insanın doğaya bakışını kökten değiştirecek bir yaklaşımın benimsenmesi zorunludur. Aksi halde gezegenimiz yaşanılır bir yer olmaktan çıkacaktır. Tanilli şöyle haykırmamız gerektiğini söylüyor: "*Hayır, doğanın egemeni değiliz; onun sorumluluklarının bilincinde olması gereken bir uzantısıyız. Bunun gibi, insanlığa karşı sorumluyuz; ama onun kadar doğaya, öteki canlılara ve hayvanlara karşı da sorumluyuz.*"[12] İnsanlık tarihini doğa yasalarını öğrenerek doğaya, sosyal yasaları öğrenerek topluma egemen olma mücadelesi olarak gören ve bu yolla sınıfsız-devletsiz toplum düzenine ulaşılacağını kabul eden marksizmin geleneksel söyleminden hayli farklı sözlerdir bunlar. Anayasa hukukundaki yeni eğilimleri takip edenler, bu sözlerde ekolojik anayasacılığın izlerini de göreceklerdir.

Tanilli kitabında, sosyal sınıfların artık ne toplumda ne de insanların yaşamında vaktiyle oynadıkları rolü oynamadıklarını söyleyerek marksizmin sınıf mücadelesine atfettiği önemi sorgular. Marksizmin geleceğe yönelik tahminlerinin başarısızlığı üzerine, "*şunu da itiraf etmeli: Bütün bu gelişmeler içinde marksizm de, deyim yerindeyse, tarihsel bir yenilgiye uğradı*"[13] der. Bu tür eleştirilerin marksizmin temel esaslarına yönelik olduğu dikkate alındığında, Tanilli'nin pek çok çalışmasında ve konuşmasında tekrarladığı "*çağımızın sorunlarına çözüm getirebilecek tek yetkin dünya görüşü bugün de marksizmdir*" sözüyle tam olarak neyi kastettiği sorulabilir. Tanilli burada yalnızca marksizmin felsefi temeline işaret etmekte; insanı, doğayı ve toplumu anlamak bakımından diyalektik materyalizmi en geçerli yöntem olarak görmektedir.

[11] A.g.e., s.142.
[12] A.g.e., s.15.
[13] A.g.e., s.80.

"*Bu anlamda materyalist diyalektik yöntem, marksizmin asıl ve en özgün yanıdır.*"[14] Bu yöntemi benimseyerek, marksizmi dogmalaştırmadan, yanlış tespitlerini açıklıkla sorgulayarak eşitlikçi ve özgürlükçü bir toplum idealine ulaşmanın yollarını arayabiliriz.

Açıkça görülüyor ki, Tanilli marksizmin üç sacayağından birini (felsefi doktrin) öne çıkarmakta, diğer ikisini (ekonomik doktrin, siyasal doktrin) arka plana atmaktadır. Bu yaklaşımı bazı marksistler, kuşkusuz, "elveda marksizm" olarak değerlendirecek, diğer bazıları ise marksizmin 21. yüzyıldaki yorumu olarak kabul edecektir. Hangi değerlendirmenin daha doğru olduğuna, bırakalım gelecek kuşaklar karar versin.

X. TANİLLİ'NİN MİRASI

Server Tanilli, başta *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası* adlı 6 ciltlik kitabı olmak üzere, kültür hazinemizi zenginleştiren çok sayıda önemli eser bırakarak ayrıldı aramızdan. Ama onun Türkiye gençliğine mirası, yalnızca kitaplarından ibaret değildir. Bir aydın olarak sahip olduğu ilkeleri, mücadele azmini ve bir bütün olarak yaşam öyküsünü de mirasının parçası olarak görmek gerekir. Söz konusu mirasın parçası olan bazı ilkeleri şöyle sıralayabiliriz:

Aydının/akademisyenin görevi dünyayı sadece anlamak ve anlatmak değil, onu eşitlikçi ve özgürlükçü bir düzene kavuşturmak için çalışmak ve bu uğurda mücadele etmektir. Teori ile pratik yan yana yürümelidir.

Bilimin kendisi kadar geniş kitlelere ulaştırılması da önemlidir. Üniversite öncesi eğitim sistemimiz, gençlere içinde yaşadıkları dünyanın ve toplumun gerçeklerini öğretecek yeterlikte değildir. Bütün bir eğitim sistemi gençleri bu gerçeklerden uzak tutmak için örgütlenmiş gibidir. O halde, gençlerin bu eksiğini tamamlamak üniversite eğitiminin amacı olmalı; öğretim üyeleri, bilimi kendi dallarında geniş kitleler için anlaşılabilir kılmalıdır. Bilim insanının görevi hem bilim yapmak, hem de yaptığını kolay anlaşılır bir dille kamuya mal etmektir.

Toplumsal sorunlar ancak konulara sağlam bir dünya görüşünün penceresinden bakarak anlaşılabilir ve çözüme kavuşturulabilir. Bu dünya görüşü, tüm insanların gerçek eşitliğini ve özgürlüğünü sağlamaya çalışan marksizmdir.

Asla karamsar olmamak gerekir: Tüm sorunlar çözümleriyle birlikte doğar. Tarihin gidişatında zikzaklar olabilir ama ana çizgi ilerleme yönündedir. Doğa yasalarını anlayıp doğaya karşı özgürlüğünü kazanan insan, toplum yasalarını da kavrayıp sömürü ve baskıyı ortadan kaldıracak ve eşitlikçi-özgürlükçü toplumsal düzeni kuracaktır.

[14] A.g.e., s.47.

Server Tanilli, eserleriyle bir kuşağa sömürüsüz, eşitlikçi ve özgürlükçü bir düzenin mümkün olduğunu göstermeye çalıştı. Kuşkusuz, bu düzen kaçınılmaz bir tarih yasası gereği, kendiliğinden bugünkü düzenin yerini almayacak. Bunun için çaba göstermek, mücadele etmek gerekir. Tarihi binlerce yıl geriye giden bu mücadele yalnızca bugün değil, her dönemde çok zor ve meşakkatli idi. Yine de, bu durum bizi karamsarlığa sürüklememelidir. Tanilli sağ olsaydı, insanlığın eşitlik ve özgürlük özleminin çok güçlü bir dalga yarattığını ve dalgaya karşı kürek çekmediğimizi, tersine tarihin akış yönüne doğru ilerlediğimizi söyler, bizi cesaretlendirirdi. Yaşarken bize dalgaları gösterdi, nasıl kürek çekeceğimizi öğretti, ilerleyeceğimiz yolu aydınlattı.

Fikirlerimiz, kanaatlerimiz, ideolojilerimiz, önceliklerimiz ve beklentilerimiz çok farklı olabilir. 21 yüzyılın dünyasında farklılık, çeşitlilik, çoğulculuk, giderek dağınıklık ve karmaşıklık artık beklenmeyen hatta istenmeyen özellikler değil. Eğer insanlığın binlerce yıllık eşitlik ve özgürlük mücadelesi, sömürüsüz bir dünya özlemi aklımızda ve yüreğimizde bir yer edinmişse, geleceğe güvenle bakmamızı sağlayacak ortak bir paydamız var demektir. Server Tanilli, eserleriyle ve yaşam biçimiyle bizlere, insanlığın binlerce yıllık özleminin soylu bir amaç, yüce bir ideal olduğunu gösterdi ve kendi deyimiyle, "tarihe ve topluma karşı görevini yapmış olmanın huzuru içinde" aramızdan ayrıldı. Daha eşitlikçi ve özgürlükçü bir toplum düzeninin kurulması için, şimdi görev sırası bizlerdedir.

KAYNAKÇA

Tanilli, Server. Değişimin Diyalektiği ve Devrim: Marksizm Üzerine Yeni Düşünceler, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2009

Tanilli, Server. Devlet ve Demokrasi: Anayasa Hukukuna Giriş, İstanbul, Say Yayınları, 1982

Tanilli, Server. İnsanlığı Nasıl Bir gelecek bekliyor?, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2010

Tanilli, Server. Ne Olursa Olsun Savaşıyorlar: Kadın Sorununun Neresindeyiz?, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2010

Tanilli, Server. Uygarlık Tarihi, İstanbul, Say Yayınları, 1981

Tanilli, Server. Yaratıcı Aklın Sentezi, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2010

Tanilli, Server. Yüzyılların Gerçeği ve Mirası: İnsanlık Tarihine Giriş (6 Cilt), İstanbul, Say Yayınları, 1989-1999.